

Neširenje nuklearnog oružja s posebnim osvrtom na američko-sovjetske (ruske) sporazume o ograničavanju nuklearnog naoružanja

Kmezić, Gordana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:603361>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za međunarodno pravo

Gordana Kmezić

**NEŠIRENJE NUKLEARNOG ORUŽJA S POSEBNIM OSVRTOM NA
AMERIČKO – SOVJETSKE (RUSKE) SPORAZUME O
OGRANIČAVANJU NUKLEARNOG NAORUŽANJA**

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. Maja Seršić

Zagreb, prosinac 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Gordana Kmezić, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Gordana Kmezić, v.r.

Sažetak

Čovječanstvo je po prvi puta spoznalo opasnost nuklearnog oružja tijekom pedesetih godina prošlog stoljeća. U godinama koje su uslijedile, međunarodna zajednica se susrela s nizom izazova i prepreka u kontekstu sprječavanja širenja nuklearnog oružja. Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez (današnja Rusija) su preuzele inicijativu te su nizom bilateralnih sporazuma nastojale ograničiti vlastite nuklearne arsenale i postići kontrolu uporabe istih. Rad istražuje povijest takvih sporazuma, uključujući poznate sporazume poput START-a i INF-a te njihovu svrhu i sadržaj.

Kroz sveobuhvatnu analizu, istražuje se uloga bilateralnih sporazuma u održavanju ravnoteže moći u svijetu i njihov potencijalni utjecaj na buduće odnose Sjedinjenih Američkih Država i Rusije.

Ključne riječi: Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez, nuklearno oružje, utrka u naoružanju, bilateralni sporazumi

Summary

Humanity recognized for the first time the danger of the nuclear war during 50s of the last century. In the following years the international community faced series of challenges and obstacles trying to prevent proliferation of nuclear weapons. The United States of America and The Soviet Union (Russia today) took the initiative and with a series of bilateral agreements tried to limit personal nuclear arsenals and to achieve control over their use. The paper work explores the history of such agreements including known ones' such as START and INF, and their purpose and the content.

Through a comprehensive analysis the purpose of bilateral agreements in maintaining power in the world and their potential impact on future relations between The United States of America and Russia is explored.

Keywords: The United States of America, The Soviet Union, nuclear weapon, arms race, bilateral agreements

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Spoznaja opasnosti nuklearnog oružja	2
3. Tehnološki razvoj oružja i povećanje globalne prijetnje	4
5. Prva međunarodna kriza izazvana širenjem strateškog oružja	7
6. Počeci pravnog oblikovanja međunarodnih obveza u testiranju nuklearnog oružja	9
6.1. Ugovor o zabrani pokusa nuklearnim oružjem u atmosferi, svemiru i pod vodom	9
6.2. Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih pokusa	11
6.3. Ugovor o neširenju nuklearnog oružja	12
7. Kronologija američko – ruskih pregovora o ograničenju nuklearnog oružja	14
7.1. Sporazum SALT I	15
7.2. Sporazum o ograničenju razvoja protubalističkih sustava	17
7.3. Sastanak na vrhu u Vladivostoku i potpisivanje sporazuma SALT II	18
7.4. Bilateralni odnosi u razdoblju 1980-ih	19
7.5. Kraj Hladnog rata i potpisivanje Sporazuma START I	22
7.6. Sporazum o visoko obogaćenom uraniju	23
7.7. SORT	24
7.8. Novi START	25
8. Zaključak	26
9. Literatura	28

1. Uvod

Čovječanstvo mora okončati ratove ili će ratovi okončati čovječanstvo, rekao je John F. Kennedy u svome govoru pred Općom skupštinom Ujedinjenih naroda. Neograničena i nekontrolirana uporaba nuklearnog oružja na globalnoj razini neizbježno bi rezultirala apokaliptičnim ishodom što bi dovelo do potpunog nestanka čovječanstva. Cijeli svijet je bio svjedok razornih posljedica kada su po prvi puta atomske bombe detonirane iznad Hirošime i Nagasakija 1945. godine. Taj trenutak kojim je uspostavljeno sasvim novo razdoblje atomskog naoružanja bio je ključna prekretnica u povijesti čovječanstva.

Takvo novo, atomsko doba, obilježeno je konstruiranjem snažnijih oblika nuklearnih bombi, povećanjem cjelokupnih strateških arsenala država te sve brojnijim izvođenjem nuklearnih testiranja. Razdoblje Hladnog rata nakon 1949. godine obilježeno je utrkom u nuklearnom naoružanju između Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza kada su obje strane razvijale značajan broj bojnih glava. Sve to je izazivalo veliku napetost i prijetnju svjetskom miru, a Hladni rat je postao simbol dubokih podjela između Istoka i Zapada tijekom druge polovice 20. stoljeća.

U literaturi se navodi kako je pisac George Orwell prvi upotrijebio izraz Hladni rat te ga je opisao kao *nuklearni rat između dvije monstruozno snažne države koje posjeduju oružje koje bi moglo ubiti milijune ljudi u samo u nekoliko sekundi*.¹ Međutim, neki autori smatraju kako *dvostrana ratna kriza obično ne može biti zakomplicirana uplitanjem trećih, osim ako i oni sami nemaju dovoljnu vojnu moć i politički utjecaj zbog kojih mogu sjediti za stolom velikih moćnika*.²

Obzirom na događaje koji su nekoliko puta doveli čovječanstvo na sam rub nuklearnog rata te uzevši u obzir kontaminaciju izazvanu mnogobrojnim nuklearnim testiranjima, na razini cjelokupne međunarodnopravne zajednice počela se razvijati svijest o potrebi uvođenja kontrole nad uporabom i posjedovanjem nuklearnog oružja. U tu svrhu započelo je osnivanje organizacija zaduženih za nadzor nad uporabom nuklearnog oružja i izgradnju pravnog režima kontrole nad istim. Sklopljeni su brojni međunarodni sporazumi, a u tome su

¹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia Britannica, *Cold War*, <https://www.britannica.com/event/Cold-War>, pristupljeno 07.10.2023.

² Stephen J. Cimbala, *The United States, Russia and Nuclear Peace*, Cham, Švicarska, 2020., str. 19.

prednjačile Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez sklapanjem mnogobrojnih bilateralnih sporazuma.

2. Spoznaja opasnosti nuklearnog oružja

Čovječanstvo je po prvi puta spoznalo razornu snagu nuklearnog oružja 16. srpnja 1945. godine kada je u Novom Meksiku nedaleko od Alamogorda, izvedeno prvo testiranje atomske bombe pod tajnim imenom „Trinity“ u sklopu projekta Manhattan.³ Samo nekoliko mjeseci prije početka Drugog svjetskog rata, njemački znanstvenici došli su do izvanrednog otkrića nuklearne fuzije kojom pomoću nuklearne lančane reakcije može doći do stvaranja izrazito snažne bombe o čemu je Albert Einstein zajedno s grupom znanstvenika putem pisma obavijestio tadašnjeg američkog predsjednika Franklina D. Roosevelta.⁴ Napadom Japana na američku vojnu bazu Pearl Harbour koji se zbio 7. prosinca 1941. godine, Amerikanci su pretrpjeli značajan gubitak vojnika i civila što je označilo i službeni ulazak Sjedinjenih Američkih Država u rat i aktivno sudjelovanje u borbi protiv Japana.⁵

Već u travnju 1945. godine, uspješnim zračnim napadima američkog zrakoplovstva na Japan rat se približavao kraju te je pobjeda Saveznika bila veoma izgledna. Unatoč tomu, Sjedinjene Američke Države su ipak trpjele značajne gubitke u ljudstvu što je bio jedan od prevladavajućih povoda da se za konačni obračun s Japanom „ispita“ učinkovitost novog oružja. Ubrzo je započela rasprava o načinima okončanja sukoba pa su se u tu svrhu počeli iznositi različiti prijedlozi, a jedna od vodećih ideja bila je upotreba atomske bombe.⁶ Znanstvenici koji su radili na projektu, među kojima je bio i tzv. otac atomske bombe Robert Oppenheimer, smatrali su kako bi i sama demonstracija atomske bombe mogla biti sredstvo koje bi potaknulo Japan na predaju⁷ ili barem prethodno upozorenje na mogućnost napada⁸.

³ Projekt Manhattan je bio program izgradnje atomske bombe osnovan od strane vlade Sjedinjenih Američkih Država 1942. godine. (v. više: Air Force Nuclear Weapons Center, Trinity: World's first nuclear test, <https://www.afnwc.af.mil/About-Us/History/Trinity-Nuclear-Test/> pristupljeno 15.09.2023.)

⁴ Budući da su Nijemci bili prvi koji su došli do ovog otkrića postojao je strah i duboko uvjerenje kako Njemačka Vlada podupire program atomskog naoružanja što je započelo utrku u naoružanju između Njemačke i Sjedinjenih Američkih Država koja će imati značajan utjecaj na tijek Drugog svjetskog rata. (v. više: A. Pokraka, The Day That Changed the World Forever, Center for Arms Control and Non-Proliferation, 2019., <https://armscontrolcenter.org/the-day-that-changed-the-world-forever/> pristupljeno: 15.09.2023.)

⁵ Pearl Harbour Attack, 7 December 1941, Naval History and Heritage Command, <https://www.history.navy.mil/browse-by-topic/wars-conflicts-and-operations/world-war-ii/1941/pearl-harbor.html> pristupljeno 16.09.2023.

⁶ The Manhattan project, an interactive history, *Debate over how to use the bomb*, U.S. Department of Energy, Office of History and Heritage Resources, <https://www.osti.gov/opennet/manhattan-project-history/Events/1945/debate.htm> pristupljeno 18.09.2023.

⁷ *Ibid.*

Međutim, oba prijedloga su odbijena, a kasnije je postalo jasno da su upravo oni koji su stvarali takvo strašno oružje bili udaljeni od bilo kakvog donošenja odluke o njegovoj primjeni, što je kod njih kasnije dovelo do moralnih i etičkih sporova. U ranim jutarnjim satima, 16. srpnja 1945. godine zbio se značajan događaj. Naime, testirana je naprava od plutonija postavljena na vrhu 30-metarskog tornja, a detonacijom je otpušteno 18.6 kilotona snage.⁹ Uspjeh tog tzv. Trinity testa označio je početak jednog novog, svijetu do tad nepoznatog atomskog doba, a u literaturi se navodi i kao *dan koji je zauvijek promijenio svijet*.¹⁰

Vijest o izvanrednom uspjehu testiranja brzo je došla do predsjednika Trumana te je 25. srpnja 1945. godine donesena konačna odluka o upotrebi atomske bombe protiv Japana.¹¹ Prva bomba bačena je na Hiroshimu 6. kolovoza 1945. godine, a druga bomba bačena je na Nagasaki samo tri dana kasnije.¹² Posljedice bombardiranja bile su katastrofalne te se procjenjuje kako je u oba grada od prvih detonacija stradalo preko 100.000 ljudi, a od posljedica radijacije broj je čak i dvostruko veći.¹³ Iako postoje određene procjene broja stradalih, činjenica je kako broj stvarnih žrtava nikada neće biti poznat obzirom na posljedice koje radijacija ima po zdravlje ljudi. Međutim, američki cilj bio je postignut, Japan je naposljetku bezuvjetno kapitulirao.

Sovjetski fizičari su ubrzo konstruirali vlastitu atomsku bombu pa je već 1949. godine testirana i prva sovjetska atomska bomba. Taj trenutak je označio stvarni početak utrke u nuklearnom naoružanju i izvođenju nuklearnih testiranja između Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza¹⁴, a ubrzo su se provođenju testiranja pridružile Velika Britanija¹⁵ i Francuska¹⁶. Čovječanstvo je postalo svjesno ozbiljnosti i opasnosti

⁸ Peticija upućena predsjedniku Sjedinjenih Američkih Država 17. srpnja 1945., dostupno na: https://s3.amazonaws.com/NARAprodstorage/lz/rediscovery/01067_2005.pdf pristupljeno 18.09.2023.

⁹ *op.cit.* (bilj. br. 3.)

¹⁰ A.Pokraka, *op. cit.* (bilj. br. 4)

¹¹ The Manhattan project, an interactive history, *Order to drop the atomic bomb*, U.S. Department of Energy, Office of History and Heritage Resources, https://www.osti.gov/opennet/manhattan-project-history/Resources/order_drop.htm pristupljeno 20.09.2023.

¹² The Manhattan project, an interactive history, *The atomic bombing of Hiroshima*, U.S. Department of Energy, Office of History and Heritage Resources, <https://www.osti.gov/opennet/manhattan-project-history/Events/1945/hiroshima.htm> pristupljeno 20.09.2023.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ American Experience, Soviet Tests, <https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/bomb-soviet-tests/#:~:text=First%20Soviet%20Test,Semipalatinsk%20Test%20Site%2C%20in%20Kazakhstan> pristupljeno 25.09.2023.

¹⁵ First British Atomic Bomb Test, <https://www.historytoday.com/archive/months-past/first-british-atomic-bomb-test> pristupljeno 24.11.2023.

nekontroliranog širenja nuklearnog naoružanja, a usporedno je rasla i zabrinutost te strah od nuklearnog sukoba, ali i zagađenja koja su bila posljedica mnogobrojnih testiranja. Kao odgovor javnosti na aktualna zbivanja, započelo je formiranje pokreta koji su se zalagali za sprječavanje širenja nuklearnog oružja, a jedan od njih bio je i britanski pokret poznat po akronimom CND (eng. Campaign for Nuclear Disarmament) koji je svojim protestima i marševima javnosti ukazivao na opasnosti koje nosi nuklearno oružje, a čiji simbol (znak mira) je postao prepoznatljiv diljem cijeloga svijeta.¹⁷

3. Tehnološki razvoj oružja i povećanje globalne prijetnje

Razdoblje koje je uslijedilo nakon prvih američkih i sovjetskih testiranja obilježeno je intenzivnim geopolitičkim suparništvom Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza. Istočni blok koji je bio pod utjecajem Sovjeta uspostavio je komunističke režime diljem zemalja Istočne Europe. Sjedinjene Američke Države su s druge strane uspostavile program pod nazivom „Marshallov plan“ kako bi pružile ekonomsku pomoć zemljama zapadne Europe i spriječile širenje komunizma. U takvim okolnostima, rađa se globalno bipolarni svijet koji je postao temelj globalnim neravnotežama do današnjeg dana.

Kao odgovor na sovjetsku prijetnju u svrhu uspostavljanja suradnje među državama Zapadnog bloka, osnovana je 1949. Organizacija sjevernoatlantskog ugovora odnosno Sjevernoatlantski savez (eng. North Atlantic Treaty Organization, u daljnjem tekstu: NATO).¹⁸ Ugovorom je propisana obveza država stranaka na mirno rješavanje svih potencijalnih međunarodnih sporova na način koji neće ugroziti međunarodni mir i sigurnost (čl. 1.). Između ostalog, stranke su se obvezale i na vojnu suradnju te na suradnju u području sigurnosti i teritorijalne cjelovitosti (čl. 1.). Ključni element same organizacije predstavlja odredba Ugovora koja se odnosi na pravo na individualnu i kolektivnu samoobranu kojom su stranke „...*suglasne da će se napad na jednu ili više njih u Europi ili Sjevernoj Americi smatrati napadom na sve njih; i stoga su suglasne da će u slučaju takvog oružanog napada, svaka od njih...pomagati stranci*

¹⁶ S. Henni, *Nuclear powers: France's atomic tests in Algerian Sahara*, The Architectural Review, <https://www.architectural-review.com/essays/nuclear-powers-frances-atomic-bomb-tests-in-the-algerian-sahara> pristupljeno 30.09.2023.

¹⁷ The history of CND, Campaign for Nuclear Disarmament, <https://cnduk.org/who/the-history-of-cnd/> pristupljeno 30.09.2023.

¹⁸ North Atlantic Treaty, UNTS 541, 34 (p.243), 1949., dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2034/volume-34-I-541-English.pdf>,

ili strankama koje su napadnute...tako da odmah poduzmu mjere koje smatraju potrebnim uključujući upotrebu oružane sile...“ (čl. 5.).

Istovremeno se daleko od svjetala javnosti odvijalo natjecanje u stvaranju što strašnijeg i što učinkovitijeg oružja. Pritom su kod svih posjednika nuklearnog oružja korištena ogromna sredstva kako za razvoj samog oružja tako i za razvoj nosača (aviona, raketa) koji oružje trebaju dopremiti do zadanog cilja.¹⁹ Razdoblju između 1948. i 1953. godine koje se smatra vrhuncem Hladnog rata, bilo je i razdoblje vrhunca utrke u nuklearnom naoružanju u kojoj su Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez radi postizanja ravnoteže straha započele razvijanje termonuklearnog oružja.²⁰

Po prvi put u široj svjetskog javnosti počinju se pojavljivati znanstveni podaci o dugoročnosti zagađenja tla kao posljedica nuklearnih pokusa i nemogućnosti dekontaminacije u razdoblju od nekoliko stotina godina. Svijest o sekundarnom i tercijarnom utjecaju upotrebe nuklearnog oružja na budućnost ukupnog svjetskog stanovništva polako postaje važna tema na razini cjelokupne međunarodne zajednice.

Iako su Ujedinjeni narodi (dalje: UN) još od potpisivanja Povelje 1945. godine ulagali značajne napore u smjeru razoružanja i održavanja mira na međunarodnoj razini, ipak je razvoj i unaprjeđenje nuklearnog oružja bilo izuzetno brzo, a njegova uporaba je za UN predstavljala još jedan u nizu izazova koje je potrebno savladati.²¹ Prvi koraci u tom smjeru poduzeti su potpisivanjem Ugovora o zabrani pokusa nuklearnim oružjem u atmosferi, svemiru i pod vodom 1963. godine.²²

¹⁹ J. Swift, *The Soviet-American Arms Race*, History Review br. 63., 2009., dostupno na: <https://www.historytoday.com/archive/soviet-american-arms-race> pristupljeno 01.10.2023.

²⁰ *Ibid.*

²¹ The United Nations and Disarmament, 1945-1970, 70.IX.1, 1970. str. 1. dostupno na: <https://disarmament.unoda.org/publications/yearbook/volume-1945-1970/>

²² Treaty banning nuclear weapon tests in the atmosphere, in outer space and under water, UNTS 6964, 1963. dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf>

4. Razvoj međunarodnih organizacija u svrhu kontrole naoružanja

Razvojem tehnologije i unaprjeđenjem nuklearnih arsenala pojedinih država usporedno je rasla i svijest o opasnosti koju ono predstavlja. S ciljem razoružanja te uspostavljanja kontrole nad posjedovanjem i uporabom takve vrste oružja, ubrzo nakon osnivanja UN-a, a na prijedlog Sovjetskog Saveza, u tu svrhu ustanovljena je prva takva organizacija – Komisija za atomsku energiju (eng. Atomic Energy Commission, akronim AEC).²³

Komisija za atomsku energiju osnovana je 1946. godine Rezolucijom UN-a²⁴ na temelju Akta o atomskoj energiji²⁵ sa zadatkom donošenja konkretnih prijedloga za uklanjanje atomskog oružja.²⁶ Osim što je Komisija odobravalala izgradnju prvih nuklearnih elektrana u privatnom sektoru, također je imala zadatak zaštite javnog zdravlja od onečišćenja koja bi mogla nastati u tim elektranama.

U veljači 1947. godine Vijeće sigurnosti osnovalo je Komisiju za konvencionalno naoružanje u čijem sastavu su bile zastupljene sve članice Vijeća sigurnosti.²⁷ Njezina osnovna zadaća bila je podnošenje prijedloga Vijeću sigurnosti u pogledu smanjenja naoružanja i uspostave kontrole nad istim, a u tu svrhu je ubrzo usvojila dvije rezolucije te izvješće o napretku.²⁸

Komisiju za atomsku energiju i Komisiju za konvencionalno naoružanje zamijenila je 1952. godine Komisija za razoružanje²⁹ Opće skupštine UN-a, a čija je primarna zadaća bila izrada prijedloga preporuka i mjera za kontrolu i smanjenje oružja za masovno uništenje.³⁰ Tijekom godina Komisija je surađivala s različitim organizacijama u okviru UN-a te je bila uključena u razvoj i promicanje brojnih važnih međunarodnih sporazuma.

Pod okriljem UN-a od 1957. godine djeluje i Međunarodna agencija za atomsku energiju (eng. International Atomic Energy Agency, u daljenjem tekstu: IAEA). Od samog osnivanja

²³ Atomic Energy Commission, United States Nuclear Regulatory Commission, <https://www.nrc.gov/reading-rm/basic-ref/glossary/atomic-energy-commission.html> pristupljeno 18.10.2023.

²⁴ Rezolucija Opće skupštine UN-a A/RES/1(I), 1946. dostupno na: <https://digitallibrary.un.org/record/209570?ln=en>

²⁵ Atomic Energy Act of 1946. (Public Law 585, 79th Congress), Volume I, Principal Documents, U.S. Atomic Energy Commission, Washington, 1965., dostupno na: https://web.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/resource/Atomic_Energy_Act_of_1946.pdf

²⁶ The United Nations and Disarmament, *op. cit.* (bilj. br. 21.), str. 2.

²⁷ Rezolucija Vijeća sigurnosti 18 (1947), dostupno na: <https://digitallibrary.un.org/record/111986>

²⁸ The United Nations and Disarmament, *op. cit.* (bilj. br. 21.) str. 28.

²⁹ United Nations Disarmament Commission, osnovana Rezolucijom 502 (VI), dostupno na: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/067/57/PDF/NR006757.pdf?OpenElement>

³⁰ United Nations Disarmament Commission, United Nations Office for Disarmament Affairs, <https://disarmament.unoda.org/institutions/disarmament-commission/> pristupljeno 30.10.2023.

IAEA-e³¹ i uspostavljanja suradnje s UN-om³², njezin je glavni zadatak bila suradnja s državama članicama diljem svijeta u svrhu kontrole, ali i promicanja miroljubive uporabe nuklearne tehnologije.³³ Statutom IAEA-e propisane su glavne obveze organizacije, a koje uključuju osiguranje opreme u svrhu zadovoljenja istraživačkih potreba te praktične primjene atomske energije u miroljubive svrhe (čl. 3.). Također jedna od njezinih važnih uloga jest uspostava zaštitnih mjera te provedba sigurnosnih standarda za zaštitu zdravlja uključujući reduciranje opasnosti po život i imovinu.

5. Prva međunarodna kriza izazvana širenjem strateškog oružja

Usporedno s razvojem tehnologije obrane od napada i rapidnim povećanjem broja balističkih projektila, svijet se suočio s prvom međunarodnom krizom koja je ozbiljno prijetila nuklearnim sukobom - Kubanskom raketnom krizom. Bio je to trenutak koji je Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez doveo do samog ruba nuklearnog rata, a koji je bio uvelike potaknut nedostatkom povjerenja i međusobnog razumijevanja te iznimno lošom komunikacijom između dviju nuklearnih velesila.³⁴

Kriza je započela krajem 1962. godine kada su američke tajne službe letom iznad Kube otkrile radove u tijeku, a u svrhu postavljanja sovjetskih nosača projektila na tom području. Ubrzo je otkriveno kako je sovjetski premijer Nikita Hruščov u tajnosti uspio postići sporazum s tadašnjim kubanskim premijerom Fidelom Castrom kojim je Sovjetima dozvoljeno postavljanje njihovih nosača, a sve u svrhu brzog odgovora na potencijalni napad Sjedinjenih Američkih Država.³⁵ Tadašnji američki predsjednik John F. Kennedy je odmah po spoznaji takvih okolnosti poduzeo mjere radi otklanjanja sovjetske prijetnje te je diplomatskim putem poslao upozorenje sovjetskom predsjedniku Hruščovu sa zahtjevom da se uklone sovjetski nosači. Istovremeno je radi prekida pomorskog prometa s lukama na Kubi odredio pomorsku „karantenu“ kako bi se spriječilo daljnje nagomilavanje sovjetskog oružja,

³¹ The Statute of the IAEA, International Atomic Energy Agency, dostupno na: <https://www.iaea.org/about/statute>, pristupljeno 26.11.2023.

³² Agreement governing the relationship between the United Nations and the International Atomic Energy Agency, Resolution A/RES/1145(XII), 1958., dostupno na: <https://digitallibrary.un.org/record/207456?ln=en>

³³ History, International Atomic Energy Agency, <https://www.iaea.org/about/overview/history> pristupljeno 2.11.2023.

³⁴ The Cuban Missile Crisis, October 1962, Department of State, United States of America, Office of the Historian, <https://history.state.gov/milestones/1961-1968/cuban-missile-crisis> pristupljeno 20.10.2023.

³⁵ *Ibid*

a američka vojska je stavljena u stanje pripravnosti.³⁶ Kriza se nastavila, a time i sami pregovori. Sovjeti su zahtijevali uklanjanje američkih nosača s teritorija Turske kako bi zauzvrat uklonili vlastite s Kube.

Ubrzo je ipak postignut dogovor te je 28. listopada 1962. objavljeno povlačenje sovjetskih nosača s Kube, a zatim su i Sjedinjene Američke Države uklonile svoje s turskog teritorija te je time spriječena nuklearna katastrofa.³⁷ Kubanska raketna kriza predstavlja izvanredan primjer kako je donošenje promišljenih odluka ključno u kriznim situacijama, no jednako je važno imati razborite pojedince na pozicijama gdje se takve odluke donose kako bismo očuvali globalnu sigurnost.

John F. Kennedy je na strani Sjedinjenih Američkih Država demonstrirao odlučnost u sprječavanju sukoba, a isto tako vrijedi spomenuti Vasilia Arkhipova, sovjetskog mornaričkog časnika kojega se u literaturi često naziva *čovjekom koji je spasio svijet*. Svojom razboritošću uspio se suprotstaviti trojici sovjetskih časnika i spriječiti ispaljivanje torpeda sa sovjetske podmornice i samim time je imao jednu od ključnih uloga u sprječavanju izbijanja nuklearnog rata, a za taj čin je pedesetak godina kasnije i nagrađen.³⁸

³⁶ *Ibid.*

³⁷ The Cuban Missile Crisis, Center for Arms Control and Non-proliferation, <https://armscontrolcenter.org/the-cuban-missile-crisis/> pristupljeno 18.10.2023.

³⁸ Soviet submarine officer who averted nuclear war honoured with prize, The Guardian, <https://www.theguardian.com/science/2017/oct/27/vasili-arkhipov-soviet-submarine-captain-who-averted-nuclear-war-awarded-future-of-life-prize> pristupljeno 22.10.2023.

6. Počeci pravnog oblikovanja međunarodnih obveza u testiranju nuklearnog oružja

Samo nekoliko mjeseci nakon prestanka Kubanske raketne krize međunarodnopravna zajednica je poduzela prve konkretne korake u cilju sprječavanja širenja nuklearnog oružja, a poučena katastrofalnim posljedicama koje su prouzrokovane mnogobrojnim testiranjima. Primjerice, u Kazahstanu su pretjerana testiranja od strane Sovjeta dovela do povećanja broja iznenadnih i preranih smrti, mnogobrojnih komplikacija u trudnoći, povećanja postotka oboljelih od raka te je čak povećan i postotak samoubojstava.³⁹ Isto tako, istraživanja američkog Nacionalnog instituta za rak pokazuju kako se čak 1,6% od ukupnog broja oboljelih s područja Marshallovih otoka, a koji su živjeli na tome području između pedesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, može pripisati izravnim posljedicama američkih nuklearnih testiranja.⁴⁰ Ubrzo je cijela međunarodna zajednica postala svjesna kako je nužno zaustaviti nuklearna testiranja zbog njihove široke rasprostranjenosti, a posebice zbog njihovih razornih učinaka na ljude, životinje i okoliš.

6.1. Ugovor o zabrani pokusa nuklearnim oružjem u atmosferi, svemiru i pod vodom

Prvi međunarodni ugovor kojim je zabrana nuklearnih testiranja djelomično postignuta bio je već spomenuti Ugovor o zabrani pokusa nuklearnim oružjem u atmosferi, svemiru i pod vodom potpisan u Moskvi 1963. godine prvotno od strane Sjedinjenih Američkih Država, Sovjetskog Saveza i Velike Britanije, a koji danas broji preko 120 stranaka.

Ugovorom je određena zabrana nuklearnih testiranja na području država potpisnica kao što i sam naziv Ugovora kaže, u zračnom prostoru (uključujući i svemir), pod vodom, ali ne i u podzemlju ako kontaminacija ne bi prelazila na površinu (čl. 1.), zbog čega se i naziva Ugovorom o djelomičnoj zabrani nuklearnih pokusa. Jedan od glavnih ciljeva Ugovora bilo je suzbijanje zagađenja atmosfere radioaktivnim otpadom, a značajna je i odredba kojom su se stranke obvezale da neće prouzročiti, poticati ili na bilo koji način sudjelovati u nuklearnim

³⁹ How Kazakhstan Fought Back Against Soviet Nuclear Tests, Carnegie, Endowment for International Peace <https://carnegieendowment.org/2022/02/14/how-kazakhstan-fought-back-against-soviet-nuclear-tests-pub-86404> pristupljeno 19.10.2023.

⁴⁰ Dose Estimation and Predicted Risk for Marshall Islands Residents, National Cancer Institute, Division of Cancer Epidemiology & Genetics <https://dceg.cancer.gov/research/how-we-study/exposure-assessment/nci-dose-estimation-predicted-cancer-risk-residents-marshall-islands> pristupljeno 19.10.2023.

eksplozijama opisanim u Ugovoru (čl. 1. st. 2.). Međutim, Ugovorom nije zabranjena upotreba nuklearnog oružja niti je regulirano pitanje povećanja broja država koje posjeduju takvo oružje.⁴¹ Određene kritike izazvala je odredba Ugovora kojom je propisano da „*Svaka stranka ima pravo, u izvršavanju svog nacionalnog suvereniteta, povući se iz Ugovora ako odluči da su izvanredni događaji povezani s predmetom Ugovora ugrozili njezine vrhovne interese.*“ (čl. 4.). Naime, takva klauzula o povlačenju iz Ugovora predstavljala je značajno smanjenje obveza stranaka jer bi se države, uz ispriku koju bi smatrale dovoljnom, mogle povući iz Ugovora i osloboditi se svih obveza.⁴²

Iako je Ugovor predstavljao značajan iskorak u ograničavanju štetnog utjecaja nuklearnog oružja, de facto dopuštanje podzemnih testiranja je bio ozbiljan nedostatak.⁴³ Također, kao nedostatak Ugovora valja istaknuti da nije definirao pojam „pokusne eksplozije nuklearnog oružja“, ali i da nakon njegovog potpisivanja države stranke nisu zaustavile kvalitativno unaprjeđenje vlastitih nuklearnih arsenala.⁴⁴

Čak i nakon sklapanja Ugovora iz 1963. svijet i dalje nije išao u istom smjeru po pitanju nuklearnog oružja. Osim Kine koja je 1964. provela prvo testiranje nuklearnog oružja⁴⁵, povremeno su i druge zemlje ispitivale svoje nuklearne arsenale. S druge strane, pojedine države su nastojale postići potpunu zabranu nuklearnog oružja. Primjerice, države Latinske Amerike su 1967. potpisivanjem Ugovora o zabrani nuklearnog oružja u Latinskoj Americi (tzv. Tlatelolco ugovor)⁴⁶ pristale na ustanovljenje bezatomske zone gdje je zabranjena bilo kakva uporaba, proizvodnja ili širenje nuklearnog oružja, osim ako se radi o miroljubivoj

⁴¹ Bernhard G. Bechhoefer, *The Nuclear Test Ban Treaty in Retrospect*, 5 Case W. Res. J. Int'l L. 125 (1973), str. 130. – 131., dostupno na: <https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol15/iss2/2/>

⁴² *Ibid.*, str. 141.

⁴³ Godine 1974. dogodio se djelomični pomak i u tome pogledu. Ugovorom o ograničenju podzemnih pokusa nuklearnim oružjem (eng. Threshold Test Ban Treaty) sklopljenim između Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza dvije nuklearne velesile su ograničile podzemna testiranja nuklearnog oružja. Ipak Ugovor iz 1974. je imao određene nedostatke posebno zato što se nije odnosio na pokuse u miroljubive svrhe te je i dalje dopuštao testiranja nuklearnog oružja manje snage. (v. više: *Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests*, dostupno na: <https://2009-2017.state.gov/t/isn/5204.htm> pristupljeno 26.11.2023.)

⁴⁴ J. Mackby, *Nonproliferation Verification and the Nuclear Test Ban Treaty*, *Fordham International Law Journal*, Volume 34, 2011., str. 703., dostupno na:

https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2291&context=ilj&sei-redir=1&referer=https%253A%252F%252Fscholar.google.com%252Fscholar%253Fhl%253Dhr%2526as_sdt%253D0%25252C5%2526q%253Dtreaty%252Bbanning%252Bnuclear%252Bweapon%252Btests%2526oq%253Dtreaty%252Bbanning#search=%22treaty%20banning%20nuclear%20weapon%20tests%22

⁴⁵ *Chinese Becomes A Nuclear Nation*, Atomic Archive, <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-12.html> pristupljeno 21.10.2023.

⁴⁶ *Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean*, dostupno na: <https://treaties.unoda.org/t/tlatelolco>

svrsi.⁴⁷ Po uzoru na Latinsku Ameriku te slijedeći upute Opće skupštine UN-a i druge regije su zaključile slične ugovore. Tako je 1985. godine Južni Pacifik proglašen bezatomskom zonom⁴⁸, zatim 1995. godine Jugoistočna Azija⁴⁹ te Afrika 1996. godine⁵⁰.

6.2. Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih pokusa

Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih pokusa sklopljen 1996. godine⁵¹ pokazao je da postoji namjera međunarodne zajednice za postizanjem potpune zabrane nuklearnih pokusa. Ugovorom se stranke obvezuju da neće provoditi nuklearne pokuse na bilo kojem mjestu pod svojom nadležnošću (čl. 1. st.1.) i da neće sudjelovati u poticanju ili sudjelovanju u provođenju bilo kakvih nuklearnih eksplozija (čl. 1. st. 2.).

Unatoč ratifikaciji od strane 178 država njegova stvarna primjena je onemogućena jer ga još 8 država treba ratificirati, od kojih je većina u posjedu nuklearnog oružja i čije pristupanje je nužno za stupanje ugovora na snagu, a koje to još uvijek nisu učinile. Među tim državama nalaze se i Sjedinjene Američke Države⁵², a ove godine iz Ugovora se povukla i Ruska Federacija.⁵³ Međutim, čak i kada bi Ugovor stupio na snagu, on ipak sadrži određene važne nedostatke. Primjerice odredba Ugovora prema kojoj stranke imaju pravo povlačenja iz Ugovora u slučaju izvanrednih događaja koji ugrožavaju njihove vrhovne interese (čl. 9.). Iz toga proizlazi da bi se i u situacijama poput oružanog sukoba, kada je primjena odredaba Ugovora najpotrebnija, države mogle jednostavno povući iz njega, kao što je učinila Ruska Federacija.⁵⁴

⁴⁷ (čl. 1., 12., 17., 18., 24. i 25.)

⁴⁸ South Pacific Nuclear Free Zone Treaty, 1985., dostupno na: <https://treaties.unoda.org/t/rarotonga>

⁴⁹ Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone, 1959., dostupno na: <https://treaties.unoda.org/t/bangkok>

⁵⁰ African Nuclear Weapon Free Zone Treaty, 1995., dostupno na: <https://treaties.unoda.org/t/pelindaba>

⁵¹ Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, 1996., dostupno na: <https://treaties.unoda.org/t/ctbt>

⁵² v. više: <https://www.armscontrol.org/factsheets/test-ban-treaty-at-a-glance> pristupljeno 20.10.2023.

⁵³ v. više: UNODA Treaties Database, za povlačenje Ruske Federacije iz ugovora 3. studenog 2023., https://treaties.unoda.org/t/ctbt/declarations/RUS_un_WTW pristupljeno 7.12.2023.

⁵⁴ M. Seršić, Nuclear Tests and International Law, Zbornik PFZ, 51 (5) 897-913, 2001., str. 901.

6.3. Ugovor o neširenju nuklearnog oružja

Pri početku analize pristupa uobličavanju američko – sovjetskih odnosno kasnije ruskih bilateralnih sporazuma, važno je spomenuti jedan od najvažnijih multilateralnih ugovora ikada sklopljenih u pogledu kontrole nuklearnog oružja. To je Ugovor o neširenju nuklearnog oružja potpisan 1968. godine u okrilju UN-a kao odgovor na sve snažniji razvoj tehnologije i širenje nuklearnog oružja, a stupio je na snagu dvije godine kasnije.⁵⁵ Ugovor je sklopljen na određeno vrijeme (čl. 10.), ali je 1995. godine produljen.⁵⁶ Iako Ugovor nije zaustavio njegovo širenje ipak je bio važna prekretnica jer je uspostavio suradnju između nuklearnih i nenuklearnih država na području miroljubive uporabe nuklearne tehnologije.

Ugovorom su se države koje posjeduju nuklearno oružje obvezale da neće drugim državama dati takvo oružje niti će na bilo koji način pomagati nenuklearnim državama u njegovoj proizvodnji ili stjecanju na bilo koji drugi način (čl. 1.) čime se pokušalo spriječiti širenje i proizvodnja na globalnoj razini. Jednako tako, nenuklearne države su se obvezale da neće proizvoditi, tražiti niti primiti nuklearno oružje ili druge nuklearne eksplozivne uređaje (čl. 2.) te da će prihvatiti zaštitne mjere Međunarodne agencije za atomsku energiju donesene u skladu s odredbama Ugovora (čl. 3.). Stranke su se također obvezale „...*poduzeti odgovarajuće mjere kako bi...potencijalna korist od bilo kakve miroljubive primjene nuklearnih eksplozija bila dostupna državama strankama Ugovora koje nemaju nuklearno oružje...*“ i to na temelju posebnog međunarodnog sporazuma (čl. 5).

Analizirajući Ugovor, moglo bi se reći kako su njegovim odredbama zapravo postavljena veća ograničenja nenuklearnim državama te im je znatno oslabljen položaj u odnosu na države posjednice nuklearnog oružja jer u slučaju napada one ne bi mogle uzvratiti. Taj prigovor nenuklearne države su istaknule pred Odborom za razoružanje⁵⁷, a ravnoteža je donekle postignuta davanjem izjave pred Vijećem sigurnosti UN-a od strane triju tadašnjih nuklearnih velesila kojom su se obvezale na pružanje pomoći nenuklearnim državama u slučaju bilo

⁵⁵ Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), 1968., UNTS, sv. 729, 1970., dostupno na: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801d56c5> pristupljeno 1.10.2023.

⁵⁶ 1995 Review and Extension Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, dostupno na: <https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/npt1995/> pristupljeno 2.12.2023.

⁵⁷ Official Records of the Disarmament Commission, Supplement for 1967 and 1968, document DC/230 and Add.I, preuzeto s: https://digitallibrary.un.org/record/749938/files/A_C.1_PV.1579-EN.pdf

kakve prijetnje ili napada nuklearnim oružjem, a na temelju kojih je Vijeće sigurnosti usvojilo Rezoluciju 255 (1968) kao potvrdu takve pomoći.⁵⁸

Isto tako, odredba Ugovora kojom stranke preuzimaju obvezu nastavka pregovora u dobroj vjeri radi postizanja potpunog nuklearnog razoružanja i prestanka utrke u nuklearnom naoružanju (čl. 6.) obvezuje sve države koje posjeduju i ne posjeduju nuklearno oružje. S tim u vezi se postavlja pitanje kako se države mogu odreći oružja koje ne posjeduju i koja je svrha takvih pregovora između nenuklearnih država? U literaturi se navodi zaključak da je takva odredba samo odraz ambicija koje se žele postići ovim Ugovorom, a čije strogo poštivanje nije moguće provesti u potpunosti.⁵⁹ Ipak, u Zaključnom dokumentu Revizijske konferencije iz 2000. godine usvojeni su određeni koraci u svrhu implementacije te odredbe i donošenja učinkovitih mjera.⁶⁰

Glede važnosti ovoga Ugovora potrebno je spomenuti i Savjetodavno mišljenje Međunarodnog suda (dalje: Sud) iz 1996. godine⁶¹ o dopustivosti uporabe nuklearnog oružja. Sud je zaključio da se radi o specifičnoj vrsti oružja koje ima potencijal za uništenje civilizacije, a radijacija koja nastaje kao posljedica nuklearnih eksplozija predstavlja ozbiljnu opasnost za buduće generacije. Upravo zato Sud smatra da „*iako postojeće međunarodno pravo koje se odnosi na zaštitu i očuvanje okoliša izričito ne zabranjuje uporabu nuklearnog oružja, ono ukazuje na važne okolišne čimbenike koje treba uzeti u obzir u kontekstu primjene načela i pravila prava primjenjivog u oružanim sukobima.*“⁶²

Nadalje, na pitanje dopustivosti nuklearnog oružja u kontekstu odredaba Povelje UN-a koje se odnose na prijetnju ili uporabu sile⁶³ ne može se dati jednoznačan odgovor budući da Povelja i postojeći međunarodni ugovori izričito ne dopuštaju, ali i ne zabranjuju uporabu točno određene vrste oružja uključujući i nuklearno oružje.⁶⁴ Iako su međunarodnim ugovorima

⁵⁸ Rezolucija Vijeća sigurnosti 255 (1968), dostupno na: <https://digitallibrary.un.org/record/90759?ln=en#record-files-collapse-header> pristupljeno 30.11.2023.

⁵⁹ Christopher A. Ford, Debating Disarmament: Interpreting Article VI of the NPT, *The Non-Proliferation Review*, 14:3,2007., 401-428, str. 407., dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/10736700701611720?needAccess=true>

⁶⁰ 2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Final Document, Volume I, Part 1, str. 14., para. 15., dostupno na: <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/assets/WMD/Nuclear/pdf/finaldocs/2000%20-%20NY%20-%20NPT%20Review%20Conference%20-%20Final%20Document%20Parts%20I%20and%20II.pdf>

⁶¹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226*, dostupno na <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> pristupljeno 2.11.2023.

⁶² *Ibid.*, str. 243.-244., para. 33. i 35.

⁶³ Povelja Ujedinjenih Naroda, NNMU/1993, čl. 2. st. 4. i čl. 51., dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1993_12_15_35.html

⁶⁴ I.C.J. Reports 1996, str. 244., para. 39.

postavljena brojna ograničenja u pogledu nuklearnog oružja, Sud je ipak utvrdio da ne postoji odredba konvencionalnog niti običajnog prava koja izričito zabranjuje prijetnju ili uporabu nuklearnog oružja. Iz odredaba međunarodnog humanitarnog prava koje su usmjerene na razlikovanje boraca i civila te zabranu upotrebe oružja koje uzrokuje nepotrebne patnje borcima, proizlazi zaključak kako države nemaju potpunu slobodu neograničene uporabe svih vrsta oružja.⁶⁵ Sud je naposljetku zaključio da bi prijetnja nuklearnim oružjem općenito bila protivna pravilima međunarodnog prava primjenjivog u oružanim sukobima te pravilima humanitarnog prava, ali „*Sud ne može konačno zaključiti bi li prijetnja ili uporaba nuklearnog oružja bila zakonita ili nezakonita u ekstremnim okolnostima samoobrane, u kojima bi bio ugrožen sam opstanak države.*“⁶⁶

7. Kronologija američko – ruskih pregovora o ograničenju nuklearnog oružja

Pregovori Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza (kasnije Rusije) o ograničavanju nuklearnog oružja predstavljali su desetljećima ključni element globalne sigurnosti i geopolitičke stabilnosti, a i danas su iznimno važni. Oni su odigrali važnu ulogu u oblikovanju svjetskog poretka, usmjeravajući napore dviju najmoćnijih nuklearnih sila prema ograničavanju nuklearnih arsenala i smanjenju potencijalnih opasnosti od nuklearnog sukoba. Pregovori o ograničavanju strateškog naoružanja, poznatiji kao SALT (od eng. Strategic Arms Limitation Talks) započeli su krajem 1960-ih i predstavljali su niz diplomatskih pregovora tijekom Hladnog rata kojima su dvije velesile postavile određena ograničenja u pogledu naoružanja.⁶⁷

Niz važnih bilateralnih konferencija službeno je započeo onom u Helsinkiju 1969. godine. U naredne dvije godine vodila se žustra rasprava o nastavku razvoja proturaketnih sustava i ograničenju postojećeg nuklearnog arsenala s posebnim naglaskom na interkontinentalne balističke projekte i balističke projekte koji se lansiraju s podmornica. Pregovori su rezultirali sklapanjem nekolicine iznimno važnih bilateralnih sporazuma, a prvi u nizu bili su Sporazum o ograničenju strateškog naoružanja (eng. Strategic Arms Limitation Treaty, u

⁶⁵ *Ibid.*, str. 256.-257., para 74. i 78.

⁶⁶ *Ibid.*, str. 266., para. 105. t. 2 E

⁶⁷ J. H. McNeill, U.S.-USSR Nuclear Arms Negotiations: The Process and the Lawyer, The American Journal of International Law, Vol. 79., No. 1, Cambridge University Press, 1985., preuzeto s: https://www.jstor.org/stable/2202663?searchText=strategic+arms+limitation+talks&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dstrategic%2Barms%2Blimitation%2Btalks%26efqs%3DeyJkaXNjIjpbImJHRjNMV1JwYzJQcGNHeHBibVU9II19&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&refreqid=fastly-default%3A034500a1e64d5f5eb3cc28451468b93b pristupljeno 30.11.2023.

daljnem tekstu: SALT I) i Sporazum o ograničenju razvoja protubalističkih sustava (eng. Anti-Ballistic Missile Treaty, akronim ABMT).⁶⁸

7.1. Sporazum SALT I

Povijesno važnim sporazumom SALT I potpisanim 26. svibnja 1972. godine u Moskvi obje strane su pristale na ograničenje postojećeg nuklearnog arsenala. Naime, u razdoblju koje je prethodilo sklapanju sporazuma, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez razvijali su vlastite sustave naoružanja i povećavali zalihe postojećeg oružja, ali razvoj nije bio simetričan.

S jedne strane, Sovjeti su se fokusirali na povećanje zaliha interkontinentalnih balističkih projektila koji su smatrani velikom prijetnjom za Sjedinjene Američke Države obzirom na njihovu sposobnost prijenosa velikih količina tereta te na razvoj njihovih lansera. S druge strane, Sjedinjene Američke Države su bile usredotočene na unaprjeđenje posebne vrste balističkih projektila koji mogu na sebi nositi nekoliko bojevih glava, od kojih svaka može biti usmjerena na drugu metu te izgradnju proturaketnih sustava obrane na njihovom teritoriju, kojih je prema početnom planu trebalo biti izgrađeno čak dvanaest.

Upravo iz razloga asimetričnosti razvoja, Sovjeti su inzistirali na ograničenju broja proturaketnih sustava obrane, a temu ograničenja napadačkog oružja (u čijem su razvoju u tom trenutku Sovjeti prednjačili) su željeli ostaviti za kasnije pregovore, na što Sjedinjene Američke Države nisu pristajale. Ipak, nakon određenih pregovora dogovor je postignut te su Sporazum o ograničenju strateškog naoružanja⁶⁹ i Sporazum o ograničenju razvoja protubalističkih sustava⁷⁰ potpisani u svibnju 1972. godine.

⁶⁸ Strategic Arms Limitations Talks/Treaty (SALT) I and II, Office of the Historian, <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/salt> pristupljeno 22.10.2023.

⁶⁹ Interim agreement between the United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on certain measures with respect to the limitations of strategic arms limitation (SALT I), UNTS No. 13445, 1974., dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20944/volume-944-I-13445-English.pdf>

⁷⁰ Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the limitation of anti-ballistic missile systems, UNTS No. 13446, 1974., dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20944/volume-944-I-13446-English.pdf>

Sporazumom SALT I obje strane su se sporazumjele kako neće graditi dodatne kopnene lansere interkontinentalnih balističkih projektila nakon 1. srpnja 1972. godine (čl. 1.).⁷¹ Također, pristale su na ograničenje postojećih lansera na podmornicama na onoliko koliko je svaka država posjedovala operativnih i u procesu izgradnje na dan potpisivanja sporazuma (čl. 3.). Uz to, ostavljena je mogućnost zamjene lansera interkontinentalnih balističkih raketa izgrađenih prije 1964. godine ili lansera balističkih projektila izgrađenih na starijim podmornicama, za jednak broj novih lansera na novijim podmornicama u što kraćem vremenskom periodu (čl. 3.). Radi postizanja usklađenosti, obje strane imaju pravo korištenja vlastitih tehničkih mjera u svrhu provođenja odredbi sporazuma, a sve u skladu s načelima međunarodnog prava (čl. 5.) te je zabranjeno poduzimanje bilo kakvih mjera prikrivanja koje bi mogle ometati provedbu njegovih odredaba (čl. 5. st. 3.). Protokolom potpisanim uz sporazum, koji se smatra njegovim sastavnim dijelom, određeno je ograničenje pojedinih vrsta oružja na konkretan broj.⁷²

Iako je propisano kako će sporazum SALT I biti na snazi 5 godina, ostavljena je mogućnost ranije zamjene novim sporazumom koji bi na potpuniji način propisivao obveze stranaka (čl. 8. st. 2.). Time je postignut značajan korak u smjeru kontrole i smanjenja naoružanja, a tome u prilog govori i preambula sporazuma u kojoj se stranke obvezuju na nastavak vođenja aktivnih pregovora. Međutim, iako značajan, sporazum SALT I je ipak sadržavao određene nedostatke i to u prvom redu zbog činjenice usmjerenja isključivo na strateško oružje ne ulazeći u pitanje ograničenja drugih vrsta oružja. Također, sporazumom nije uspostavljen sustav nadzora nad provedbom istog, a određenu manjkavost predstavlja i odredba o mogućnosti povlačenja iz sporazuma u slučajevima ugrožavanja interesa država (čl. 8. st. 3.).

Neovisno o činjenici što sporazum SALT I nije u potpunosti riješio pitanje kontrole naoružanja ipak je njegova važnost neupitna jer je on bio preteča kasnijih sporazuma o smanjenju naoružanja te je pružio snažnu podlogu za daljnje pregovore između Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza radi postizanja potpunog ograničenja strateškog napadačkog oružja.

⁷¹ Prema Zajedničkoj izjavi uz START I, kopneni lanseri interkontinentalnih balističkih projektila na koje se sporazum odnosio smatraju se lanseri balističkih projektila koji imaju doseg od sjeveroistočne granice kontinentalnog dijela Sjedinjenih Američkih Država do sjeverozapadne granice kontinentalnog dijela Sovjetskog saveza. Više na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20944/volume-944-I-13445-English.pdf> pristupljeno 23.10.2023.

⁷² *op. cit.* (bilj. br. 69.)

7.2. Sporazum o ograničenju razvoja protubalističkih sustava

Temeljna zadaća Sporazuma o ograničenju razvoja protubalističkih sustava bila je sprječavanje država u izgradnji teritorijalno širokog strateškog sustava obrane, pritom ne postavljajući nikakva ograničenja u pogledu razvoja drugih oblika proturaketne obrane. Sporazum u članku 2. definira protubalistički sustav obrane kao sustav koji služi brojanju strateških balističkih projektila, a koji se sastoji od lansera, radara te presretačkih projektila. Odredbom su obuhvaćeni operativni sustavi, sustavi u izgradnji ili u procesu popravka te sustavi koji su izvan funkcije. Svaka od stranaka ima pravo na po dva obrambena mjesta na vlastitom teritoriju, a koji ne smiju imati više od 100 presretačkih projektila, 100 presretačkih lansera te najviše 6 sustava radara (čl. 3.). Protokolom iz 1974. godine broj obrambenih mjesta smanjen je na po jedan u svakoj od država stranaka te je zabranjeno postavljanje sustava obrane na području glavnih gradova.⁷³

U svrhu promicanja ciljeva sporazuma te radi provedbe njegovih odredaba, člankom 13. osnovana je Stalna savjetodavna komisija (u daljnjem tekstu: Komisija) koja se sastojala od predstavnika objiju država. Iako Komisija nije imala ovlasti nametanja sankcija državama ipak je njezin djelokrug bio veoma značajan za poštivanje samoga sporazuma i komunikaciju među državama. Djelokrug Komisije obuhvaćao je pružanje informacija u svrhu poštivanja preuzetih obveza, razmatranje svih pitanja koja bi mogla dovesti do promjene strateške situacije i koja bi bila od utjecaja na provedbu odredaba sporazuma te razmatranje daljnjih mjera usmjerenih na ograničavanje strateškog naoružanja (čl. 13. st. 1.).

Iako je sporazumom određeno njegovo vremenski neograničeno trajanje (čl. 15.), u prosincu 2001. godine Sjedinjene Američke Države najavile su povlačenje iz sporazuma. Administracija tadašnjeg američkog predsjednika Georgea W. Busha opravdala je povlačenje promjenom okolnosti u području američke nacionalne sigurnosti (koju su prouzrokovali teroristički napadi u rujnu iste godine) te zabrinutošću zbog razvoja novih raketnih tehnologija od strane drugih zemalja. U izjavi glasnogovornika Bijele Kuće između ostalog je izražena želja za američko – ruskom suradnjom u borbi protiv novih oblika prijetnje državnoj

⁷³Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the limitation of anti-ballistic missile systems, Protocol to the above mentioned treaty, UNTS No. 13446, 1977., dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201042/volume-1042-I-13446-English.pdf> pristupljeno 27.10.2023.

sigurnosti te poticaj na izgradnju sustava obrane od mogućih terorističkih napada.⁷⁴ Neovisno o navodnoj želji za suradnjom, povlačenje Sjedinjenih Američkih Država iz sporazuma izazvalo je zabrinutost zbog mogućeg narušavanja ravnoteže dviju nuklearnih sila te utjecaja na globalnu sigurnost.

7.3. Sastanak na vrhu u Vladivostoku i potpisivanje sporazuma SALT II

Drugi krug pregovora o ograničenju strateškog oružja započeo je krajem 1972. godine. Obzirom na pitanja kojih se sporazum SALT I nije dotaknuo, nastavak pregovora bio je neophodan radi sprječavanja bilo kakvih aktivnosti koje bi destabilizirale strateški odnos dviju nuklearnih velesila. Između ostalog, obje strane su se obvezale na nastavak aktivnih pregovora u svrhu zamjene sporazuma SALT I trajnijim i opsežnijim sporazumom.

Uzimajući u obzir važnost prethodnog sporazuma SALT I, u studenom 1974. Godine u Vladivostoku je postignut dogovor oko osnovnog okvira na kojemu će se temeljiti novi sporazum i to na način da se u novi sporazum inkorporiraju relevantne odredbe sporazuma SALT I koji ostaje na snazi do 1977. godine. Poštujući načelo jednakosti, određeno je kako će novi sporazum sadržavati jednaka kvantitativna ograničenja za obje države i to u pogledu lansera balističkih projektila.⁷⁵ Također određeno je unošenje odredbe kojom se države obvezuju na nastavak pregovora u smjeru potencijalnog smanjenja nuklearnih arsenala u svrhu povećanja učinkovitosti Ugovora o neširenju nuklearnog oružja.⁷⁶

Čak i nakon postavljenog osnovnog okvira sporazuma, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez još uvijek nisu uspjeli riješiti pojedina važna pitanja poput ukupnog broja bojnih glava koje obje države imaju u posjedu te pitanje krstarećih projektila. Još jedna od prepreka javila se u vezi sovjetskog bombardera „Blackfire“ o kojemu Sovjeti nisu željeli pregovarati, a kojeg su Amerikanci smatrali velikom prijetnjom vjerujući kako može dosegnuti njihov teritorij.⁷⁷ Unatoč dogovoru postignutom u Vladivostoku, Sjedinjene

⁷⁴ABM Treaty: U.S. Withdrawal Statement, Acquisition, Office of the Assistant Secretary of Defense, <https://www.acq.osd.mil/asda/ssipm/sdc/tc/abm/ABM-withdrawal.html> pristupljeno 27.10.2023.

⁷⁵ Vladivostok Agreement, Atomic Archive, <https://www.atomicarchive.com/resources/treaties/vladivostok.html> pristupljeno 28.10.2023.

⁷⁶*Ibid.*

⁷⁷Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the limitation of strategic offensive arms, dostupno na: [https://aerospace.org/sites/default/files/policy_archives/Strategic%20Arms%20Limitation%20Treaty%20\(SALT%202022\).pdf](https://aerospace.org/sites/default/files/policy_archives/Strategic%20Arms%20Limitation%20Treaty%20(SALT%202022).pdf) pristupljeno 28.10.2023.

Američke Države nastavile su inzistirati na značajnijem reduciranju nuklearnog arsenala te na kvalitativnom i kvantitativnom ograničenju daljnje proizvodnje nuklearnog oružja. Ipak, sporazum je postignut i konačno potpisan u Beču 1979. godine. SALT II ograničio je broj pokretnih platformi za lansiranje nuklearnog oružja za obje države na ukupno 2.400, a propisana su brojna ograničenja i u pogledu novijih tipova strateškog oružja. Protokolom uz sporazum stranke su se obvezale na suzdržavanje od razvijanja i testiranja krstarećih projektila.⁷⁸

Iako je SALT II bio detaljniji i složeniji od svoga prethodnika, nažalost nikada nije doživio ratifikaciju u Senatu Sjedinjenih Američkih Država. Već 1986. godine Sjedinjene Američke Države su se povukle iz sporazuma opravdavajući to kršenjem njegovih odredaba od strane Sovjeta koji su nastavili razvijati oružje unatoč propisanim zabranama.⁷⁹ Štoviše, iz pojedinih deklasificiranih dokumenata CIA-e iz razdoblja vođenja pregovora proizlazi duboko uvjerenje o strateškoj inferiornosti Sjedinjenih Američkih Država, a za koju se smatralo da bi se dodatno intenzivirala ratifikacijom sporazuma SALT II.⁸⁰

7.4. Bilateralni odnosi u razdoblju 1980-ih

Osamdesete godine prošlog stoljeća obilježene su nizom važnih događaja u sferi pitanja uporabe nuklearnog oružja. Unatoč napretku koji je postignut dotadašnjim pregovorima i polaganim, ali sigurnim smanjenjem napetosti, 1983. godine u nekoliko navrata dvije velesile su ponovno došle do ruba nuklearnog sukoba. Jedan od povoda bila je NATO vježba „Able Archer“ na teritoriju Europe, a koju su Sovjeti doživljavali kao pripremu Sjedinjenih Američkih Država i NATO-a za iniciranje nuklearnog rata.⁸¹ Drugi pojedinačni incident koji je mogao rezultirati nuklearnim sukobom bila je lažna uzbuna sovjetskog radara za rano upozoravanje na rakete koji se pogrešno oglasio zamjenjujući odsjaj sunca za projektil.⁸²

⁷⁸ *Ibid*

⁷⁹ Strategic Arms Limitation Treaty II, Center for Arms Control and Non-proliferation, <https://armscontrolcenter.org/strategic-arms-limitation-treaty-ii/> pristupljeno 29.10.2023.

⁸⁰ Justin Galen i dr., *SALT II and the Strategy of Inferiority*, Freedom of Information Act, Electronic Reading Room, 1979., dostupno na: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP88-01315R000400370053-3.pdf> pristupljeno 7.11.2023.

⁸¹ Cimbalá, *op. cit.* (bilj. br. 2.), str. 7.-9.

⁸² *Ibid.*

Izrazitu zabrinutost među mnogim zemljama, uključujući Sovjetski Savez, izazvao je poznati govor tadašnjeg američkog predsjednika Ronalda W. Reagana u kojemu je iznio Stratešku obrambenu inicijativu (u daljnjem tekstu: Inicijativa) Sjedinjenih Američkih Država.⁸³ Smisao Inicijative bilo je povećanje ulaganja u obrambeni sustav koji bi štitiio Sjedinjene Američke Države od potencijalnih napada nuklearnim oružjem te daljnji razvoj oružja koje bi uništavalo projektele upućene prema njihovom teritoriju.⁸⁴ Iako ona nikada nije doživjela puni uspjeh ipak je potaknula važne tehnološke inovacije, ali i produbila diplomatske napetosti među dvjema državama.

Unatoč nekolicini izoliranih incidenata razdoblje 1980-ih je ipak obilježeno i nastavkom pregovora. Ključnu ulogu u strateškoj kontroli naoružanja imala je Reaganova politika tzv. nulte opcije⁸⁵, koja je nastala kao odgovor na raspoređivanje velikog broja projektila srednjeg dometa u Zapadnoj Europi od strane Sovjetskog Saveza tijekom sedamdesetih godina. Sjedinjene Američke Države u suradnji s NATO savezom, suprotstavile su se raspoređivanjem vlastitih projektila srednjeg dometa na teritorij Europe.⁸⁶ U takvim okolnostima, Sjedinjene Američke Države ponudile su Sovjetskom Savezu sporazum prema kojemu bi obje strane trebale u potpunosti eliminirati svoje rakete srednjeg dometa⁸⁷ s europskog teritorija. Unatoč inicijalnom otporu sporazum je konačno postignut 1987. godine potpisivanjem Ugovora o eliminaciji projektila kratkog i srednjeg dometa kojim su obje strane pristale na potpunu eliminaciju takvih vrsta raketa te njihovih lansera u Europi.⁸⁸

Sporazum se odnosio na rakete dometa od 500 do 5500 kilometara koje na sebi nose nuklearne glave. Osim potpunog uklanjanja svih raketa srednjeg dometa, sporazum je u članku 9. propisao obvezu pružanja svih relevantnih informacija putem Centra za smanjenje nuklearnog rizika. U članku 11. uspostavljen je i sustav kontrole u svrhu osiguranja

⁸³ David S. Yost, Western Europe and the U.S. Strategic Defense Initiative, Journal of International Affairs, Vol.41, No. 2, 1988., str. 296.-271. dostupno na: https://www.jstor.org/stable/24356948?searchText=strategic+defense+initiative+ronald&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dstrategic%2Bdefense%2Binitiative%2Bronald&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&refreqid=fastly-default%3Ab7cf080780911f7a48bb0c93f4971866 pristupljeno 3.12.2023.

⁸⁴ President Reagan's SDI Speech, Atomic Archive, <https://www.atomicarchive.com/resources/documents/missile-defense/sdi-speech.html> pristupljeno 29.10.2023.

⁸⁵ Encyclopedia.com, Zero-option, <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zero-option> pristupljeno 1.12.2023.

⁸⁶ NTI, INF Treaty, <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/treaty-between-the-united-states-of-america-and-the-union-of-soviet-socialist-republics-on-the-elimination-of-their-intermediate-range-and-shorter-range-missiles/> pristupljeno 1.12.2023.

⁸⁷ (eng. Intermediate-Range Ballistic Missile, akronim IRBM)

⁸⁸ Ugovor o eliminaciji nuklearnih projektila kratkog i srednjeg dometa (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty), dostupno na: https://media.nti.org/documents/inf_treaty.pdf, pristupljeno 29.10.2023.

pridržavanja odredaba sporazuma putem inspekcijskog nadzora. Također propisana je i obustava proizvodnje novih raketa srednjeg dometa te zabrana razvoja proturaketnih sustava koji bi služili presretanju takve vrste raketa.

Također, njime su po prvi puta uspostavljeni mehanizmi razmjene podataka koji su između ostalog obuhvaćali i inspekcije „na licu mjesta“ (čl. 11.), a radi rješavanja pitanja koja se odnose na ispunjavanje preuzetih obveza osnovana je i Posebna komisija za provjeru (čl. 13.). Sporazum je omogućio smanjenje nuklearnih prijetnji u Europi što je rezultiralo povećanjem osjećaja sigurnosti i stabilnosti na kontinentu. Unatoč njegovoj inovativnosti Sporazum je ipak okončan 2019. godine povlačenjem Sjedinjenih Američkih Država zbog navodnih kršenja odredaba od strane Rusije.⁸⁹

Još jedan u nizu važnih bilateralnih sporazuma je Sporazum o obavještanju o lansiranju balističkih projektila potpisan u Moskvi 1988. godine.⁹⁰ Ovim sporazumom obje države su se obvezale na obavještanje druge strane putem Centra za smanjenje nuklearnog rizika o datumu te mjestu lansiranja i mjestu udara lansiranog balističkog projektila bilo s kopna ili s podmornica (čl. 1.). Svaka obavijest o lansiranju mora biti poslana barem četiri dana unaprijed i uz to sadržavati zemljopisne koordinate planiranog područja udara i radijus izražen u kilometrima ili nautičkim miljama (čl. 3.). Unatoč brojnim povlačenjima iz raznih sporazuma, ovaj sporazum još uvijek je na snazi i nastavlja pružati čvrstu osnovu za sprječavanje potencijalno opasnih situacija.

⁸⁹ U.S. Withdrawal from the INF Treaty on August 2, 2019, U.S. Department of State, <https://2017-2021.state.gov/u-s-withdrawal-from-the-inf-treaty-on-august-2-2019/> pristupljeno 29.10.2023.

⁹⁰ Agreement between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on Notifications of Launches of Intercontinental Ballistic Missiles and Submarine-Launched Ballistic Missiles (Ballistic Missile Launch Notification Agreement), U.S. Department of State, dostupno na: <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/187150.htm> pristupljeno 29.10.2023.

7.5. Kraj Hladnog rata i potpisivanje Sporazuma START I

Stupnjeviti završetak Hladnog rata uzrokovan je nekolicinom važnih događaja. Sve snažniji razvoj nuklearnog oružja doveo je do spoznaje o nemogućnosti pobjede u nuklearnom ratu, a potpisivanje Sporazuma iz 1987. je dodatno ublažilo napetost u međunarodnim odnosima. Dolaskom na vlast posljednjeg sovjetskog predsjednika Mihaila S. Gorbačova došlo je do radikalnih promjena unutar samog Sovjetskog Saveza, ali i u odnosima s drugim državama. Predstavljanje njegove reforme politike i gospodarstva Sovjetskog Saveza pod nazivom „perestrojka“ dovelo je do povećanja kontakata između Istočnih i Zapadnih vojnih predstavnika.⁹¹

Pad Berlinskog zida 1989. godine označio je početak kraja podjele Istočnog i Zapadnog Berlina, a istočnoeuropske zemlje, pod utjecajem liberalnije politike Gorbačova, počele su tražiti neovisnost od Sovjetskog Saveza. Konačnim raspadom Sovjetskog Saveza 1991. godine došlo je i do gubitka njegove centralne uloge u Hladnom ratu. Za razliku od hladnoratovskih sporazuma koji su za cilj imali povećanje kontrole nuklearnog oružja kroz njihovo ograničenje, u post-hladnoratovskom razdoblju naglasak je stavljen na njihovo (potpuno) uklanjanje iz arsenala Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza (Rusije).⁹²

Jedan od najvažnijih bilateralnih sporazuma koji je za cilj imao razoružanje je Sporazum o smanjenju strateškog naoružanja (eng. Strategic Arms Reduction Treaty, tzv. START I) potpisan u Moskvi 31. srpnja 1991. godine, a stupio je na snagu u prosincu tri godine kasnije.⁹³ Sporazum je propisao smanjenje nuklearnih arsenala u tri faze, a krajnji rok u kojem su potpisnice trebale ispuniti uvjete istekao je 2001. godine. Sporazum je bio opširniji od svih prethodnih jer je obuhvaćao smanjenje broja lansera, nuklearnih bojnih glava te općenito smanjenje nuklearnog naoružanja. U svrhu postizanja ciljeva sporazuma osnovana je Zajednička komisija za usklađenost i inspekciju, u sklopu koje su timovi inspektora imali pristup vojnim objektima i lansirnim bazama kako bi provodili inspekcije (čl. 15.).

⁹¹ P. Zelikow, C. Rice, *Germany unified and Europe transformed*, 6. print, Harvard University Pr., Cambridge, Mass., 2002., str. 15.

⁹² Joyner, D.H., *Interpreting the Nuclear Non-Proliferation Treaty*, Oxford, 2011., str. 36.-37.

⁹³ Treaty between The United States of America and The Union of Socialist Soviet Republics on further reduction and limitation of strategic offensive arms (START I), dostupno na: https://media.nti.org/documents/start_1_treaty.pdf pristupljeno 31.10.2023.

Sporazum START I je predstavljao važan korak prema smanjenju nuklearnog naoružanja i promicanju povjerenja i stabilnosti tijekom završetka Hladnog rata, a bio je na snazi sve do 2009. godine.⁹⁴

7.6. Sporazum o visoko obogaćenom uraniju

Američko – ruski Sporazum o visoko obogaćenom uraniju iz 1993. godine⁹⁵ je imao važnu ulogu u smanjenju rizika neovlaštenog pristupa i zlouporabe visoko obogaćenog uranija te je osigurao pouzdanu opskrbu gorivom komercijalnih nuklearnih reaktora, čime je osigurana kontinuirana znanstvena i istraživačka djelatnost.

U preambuli sporazuma propisana je obveza sigurnog i brzog zbrinjavanja visoko obogaćenog uranija u miroljubive svrhe, a koji je nastao kao rezultat smanjenja nuklearnog oružja u skladu s postojećim sporazumima u području razoružanja. Također, propisana je obveza pretvorbe visoko obogaćenog uranija nastalog kao produkt rastavljanja nuklearnog oružja u Rusiji, u nisko obogaćeni uranij za upotrebu kao gorivo u komercijalnim nuklearnim reaktorima (čl. 1.) te njegova prodaja Sjedinjenim Američkim Državama (čl. 2. st. 2. t. 1.)

Sporazum propisuje rok od 6 mjeseci za sklapanje dodatnog ugovora o provedbi naloženih mjera (čl. 2.). U svrhu izvršavanja nadzora propisana je obveza imenovanja „izvršnog agenta“ te je na strani Sjedinjenih Američkih Država za tu funkciju određeno Ministarstvo energetike, a na strani Rusije Ministarstvo za atomsku energiju (čl. 3.). Jedna od njihovih zadaća bila je provjeriti kvalitetu visoko obogaćenog uranija kako bi se mogao dobiti jednako kvalitetan nisko obogaćeni uranij koji će se moći koristiti u komercijalnim nuklearnim reaktorima (čl. 5.). Između ostalog, propisana je obveza provođenja mjera koje će osigurati transparentnost u postupanju, uključujući kontrolu nuklearnog materijala od trenutka kada je stavljen na raspolaganje za pretvorbu do trenutka kada je pretvoren (čl. 5. st. 10.).

Sporazum je potpisan na rok od 20 godina, a od prestanka njegovog važenja 2013. godine u literaturi se navodi kako Rusija nema namjeru njegovog produljenja opravdavajući to

⁹⁴ Dvije godine nakon potpisivanja START I, potpisan je sporazum START II koji je za cilj imao nastavak smanjenja nuklearnih arsenala kroz dvije faze. Pritom je do završetka druge faze predviđao uklanjanje jedne cijele kategorije oružja. Nažalost, sporazum nikada nije stupio na snagu. Vidi na: <https://www.armscontrol.org/treaties/strategic-arms-reduction-treaty-ii> pristupljeno 31.10.2023.

⁹⁵ Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Russian Federation Concerning the Disposition of Highly Enriched Uranium Extracted from Nuclear Weapons, dostupno na: https://www.energy.gov/sites/default/files/pi_iec/098b7ef98002cabd.pdf pristupljeno 01.11.2023.

potrebom za preostalim zalihama visoko obogaćenog uranija radi korištenja u njihovoj industriji nuklearne energije.⁹⁶

Godinu dana nakon potpisivanja Sporazuma o visoko obogaćenom uraniju, Rusija i Sjedinjene Američke Države su Moskovskom deklaracijom najavile daljnju suradnju i promicanje povjerenja između država. Iako se radilo o političkoj izjavi, a ne o međunarodnom ugovoru, Moskovska deklaracija je imala snažan politički utjecaj u promicanju nuklearnog razoružanja.⁹⁷

7.7.SORT

U svibnju 2002. godine američki predsjednik George W. Bush i ruski predsjednik Vladimir Putin potpisali su Sporazum o smanjenju strateškog ofenzivnog naoružanja - SORT (eng. Strategic Offensive Reductions Treaty), tzv. Moskovski sporazum.⁹⁸

Sporazumom je ograničen broj strateških nuklearnih glava za svaku državu potpisnicu te je time nastavljen put prema smanjenju nuklearnih arsenala. Unatoč prednostima koje je trebalo postići njegovo stupanje na snagu, SORT je ipak sadržavao određene nedostatke. Primjerice, Sporazum nije precizirao koje bojeve glave je potrebno reducirati niti način provedbe, već samo ukupni broj koliko svaka od država smije posjedovati (čl. 1.). Isto tako, nije uključivao složene sustave verifikacije poput onih koje su imali prijašnji sporazumi (primjerice START I) čime je ograničena sposobnost potpisnica u praćenju i provedbi dogovorenih ograničenja.⁹⁹

Iako se SORT sporazum može smatrati korakom prema daljnjem smanjenju američko – ruskog nuklearnog arsenala, ipak su njegovi nedostaci potaknuli obje strane na nastavak pregovora radi postizanja potpunijeg sporazuma koji bi riješio pitanje nuklearnog razoružanja. Sporazum je bio na snazi sve do 2012. godine kada je na snagu stupio tzv. Novi START.¹⁰⁰

⁹⁶ A. Pavlov, V. Rybachenkov, The U.S.-Russian Uranium Deal: Results and lessons, Arms Control Association, 2013., str. 35. dostupno na: https://www.ipndv.org/wp-content/uploads/2017/10/Pavlov_Rybachekov.pdf pristupljeno 3.12.2023.

⁹⁷ Moscow Declaration, The American Presidency Project, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/moscow-declaration> pristupljeno 1.11.2023.

⁹⁸ Treaty between The United States of America and The Russian Federation on strategic offensive reductions (SORT / Treaty of Moscow), dostupno na: https://media.nti.org/documents/sort_moscow_treaty.pdf pristupljeno 01.11.2023.

⁹⁹ The Strategic Offensive Reductions Treaty (SORT) At a Glance, Arms Control Association, <https://www.armscontrol.org/factsheets/sort-glance> pristupljeno 01.11.2023.

¹⁰⁰ *Ibid.*

7.8. Novi START

Potpisivanje tzv. Novog START sporazuma¹⁰¹ rezultat je složenih pregovora između Sjedinjenih Američkih Država i Rusije. Sporazum Novi START nasljednik je prethodnih START sporazuma, a za cilj je imao smanjenje broja strateških nuklearnih bojnih glava i sustava za njihovo lansiranje (čl. 2.). Sporazum je potpisan na razdoblje od deset godina uz mogućnost sporazumnog produljenja na dodatnih pet godina (čl. 14. st. 2.).

Prema sporazumu Sjedinjene Američke Države i Rusija obvezale su se u roku od 7 godina ispuniti propisana ograničenja (do 5. veljače 2018. godine obzirom da je sporazum stupio na snagu u veljači 2011. godine), a nakon toga održavati ta ograničenja sve dok je sporazum na snazi (čl. 2. st. 1.). Također, propisana je obveza izlaganja potencijalnih novih tipova oružja, a čije su uključivanje u odredbe sporazuma države nužne zatražiti (čl. 5.). Sporazumom je osigurana visoka razina transparentnosti i povjerenja odredbom koja svakoj od potpisnica odobrava provođenje inspekcije u zračnim bazama, bazama podmornica te interkontinentalnih balističkih projektila (čl. 11.), a u tu svrhu je osnovana i Savjetodavna komisija (čl. 12.).

O važnosti ovoga sporazuma govori i Strategija nacionalne sigurnosti predsjednika Obame iz 2010. godine u kojoj je predstavljena namjera smanjenja uloge nuklearnog oružja u pristupu nacionalnoj sigurnosti Sjedinjenih Američkih Država u skladu s odredbama Novog START-a (ali i Ugovora o eliminaciji nuklearnih projektila kratkog i srednjeg dometa).¹⁰² Sporazum Novi START je pridonio stabilnosti i predvidljivosti u odnosima dviju nuklearnih velesila, čime se smanjio rizik od nuklearnog sukoba i povećao osjećaj sigurnosti na globalnoj razini. U prilog tomu govori činjenica da su u veljači 2021. godine obje države pristale na produženje sporazuma na dodatnih pet godina.

Međutim, u kolovozu 2022. godine Rusija je objavila suspenziju provođenja inspekcijskih nadzora obzirom na „zabranu putovanja“ kao dio sankcija određenih povodom početka sukoba u Ukrajini u veljači iste godine. Posljedično je u 2023. godini odbila inspekciju

¹⁰¹ Treaty between The United States of America and The Russian Federation on measures for the further reduction and limitation of strategic offensive arms (Novi START), dostupno na: <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf> pristupljeno 03.11.2023.

¹⁰² National security strategy, National Archives and Records Administration, str. 26., dostupno na: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf pristupljeno 03.11.2023.

nuklearnih postrojenja od strane Sjedinjenih Američkih Država¹⁰³ te je objavila i povlačenje iz samoga sporazuma.¹⁰⁴

8. Zaključak

Geopolitička situacija krajem 2023. godine pokazuje svu ranjivost međunarodnih odnosa i potrebu za njihovim redizajniranjem. Nikada nije bilo toliko izazova za svjetski mir, još od prestanka blokovske konfiguracije, kao danas u multipolarnom svijetu. Iako je 2017. godine usvojen ugovor kojim je u potpunosti zabranjena uporaba nuklearnog oružja, koji je stupio na snagu 2021. godine, među njegovim strankama nema nijedne države koja posjeduje nuklearno oružje.¹⁰⁵ Stoga prije navedeni ugovori, među kojima je i Ugovor o neširenju nuklearnog oružja, predstavljaju pravni okvir koji i dalje potiče države posjednice nuklearnog oružja na odgovorno ponašanje. Analizom tih ugovora ističe se važnost njihove implementacije radi sprječavanja daljnjeg širenja nuklearnog oružja i održavanja mira u međunarodnoj zajednici. Pored toga, zabrana nuklearnih pokusa ima ključnu ulogu u zaštiti okoliša i ljudskog zdravlja. Ratifikacija Ugovora o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih pokusa od svih relevantnih država ključan je korak prema uspostavi trajnog globalnog režima zabrane nuklearnih pokusa. Također, dok sve nuklearne države ne pristupe Ugovoru, nužan je nastavak pregovora u svrhu postizanja novog pravnog okvira kojim bi se na razini cijele međunarodne zajednice na potpuniji način reguliralo pitanje posjedovanja i uporabe nuklearnog oružja. Napredak tehnologije, posebice u kontekstu razvoja hipersoničnog oružja, mora postaviti nove standarde u posjedovanju, mogućem korištenju i ograničenju tog oružja.¹⁰⁶ Na razini cjelokupne međunarodnopravne zajednice i za njezin opstanak potrebno je uvođenje određenih promjena kako bi buduće generacije živjele u miru i s jasno definiranim odnosima prema posjednicima nuklearnog oružja. Ključno je istaknuti pravnu važnost američko – ruskih bilateralnih sporazuma o razoružanju u održavanju globalne sigurnosti. Unatoč brojnim izazovima, ti

¹⁰³ New START Treaty, The Nuclear Threat Initiative, <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/treaty-between-the-united-states-of-america-and-the-russian-federation-on-measures-for-the-further-reduction-and-limitation-of-strategic-offensive-arms/> pristupljeno 03.11.2023.

¹⁰⁴ Putin: Russia suspends participation in last remaining nuclear treaty with U.S., Reuters, <https://www.reuters.com/world/europe/putin-russia-suspends-participation-last-remaining-nuclear-treaty-with-us-2023-02-21/> pristupljeno 8.12.2023.

¹⁰⁵ V. tekst na: Full text of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, dostupno na: https://www.icanw.org/tpnw_full_text stupio na snagu 2021. godine.

¹⁰⁶ What Are Hypersonic Weapons and Who Has Them?, Voice OF America News, <https://www.voanews.com/amp/what-are-hypersonic-weapons-and-who-has-them-/6492459.html> pristupljeno 09.11.2023.

ugovori pružaju pravni okvir za suradnju između dviju ključnih nuklearnih sila čiji odnos je oduvijek bio, a uvijek će i biti, odnos dvaju škorpiona u boci.¹⁰⁷

¹⁰⁷Cushing Strout, Scorpions in a bottle, *Engineering And Science*, 1961., Volume XXIV, No. 7, dostupno na: <https://calteches.library.caltech.edu/2075/1/strout.pdf>

9. Literatura

Knjige i članci

1. Bechhoefer G. Bernhard, The Nuclear Test Ban Treaty in Retrospect, 5 Case W. Res. J. Int'l L. 125, 1973.
2. Cimbala J. Stephen, The United States, Russia and Nuclear Peace, Cham, Švicarska, 2020.
3. Ford A. Christopher, Debating Disarmament: Interpreting Article VI of the NPT, The Non-Proliferation Review, 14:3, 2007.
4. Galen J. i dr., SALT II and the Strategy of Inferiority, Freedom of Information Act, Electronic Reading Room, 1979., <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP88-01315R000400370053-3.pdf>
5. Joyner, D.H., Interpreting the Nuclear Non-Proliferation Treaty, Oxford, 2011.
6. Mackby J., Nonproliferation Verification and the Nuclear Test Ban Treaty, Fordham International Law Journal, Volume 34, 2011.
7. Mcneill J.H., U.S.-USSSR Nuclear Arms Negotiations: The Process and the Lawyer, The American Journal of International Law, Vol. 79., No. 1, Cambridge University Press, 1985.
8. Pavlov A., Rybachenkov V., The U.S.-Russian Uranium Deal: Results and lessons, Arms Control Association, 2013.
9. Pokraka A., The Day That Changed the World Forever, Center for Arms Control and Non-Proliferation, 2019., <https://armscontrolcenter.org/the-day-that-changed-the-world-forever/>
10. Seršić M., Nuclear Tests and International Law, Zbornik PFZ, 51 (5), 2001.
11. Strout C., Scorpions in a bottle, Engineering And Science, 1961., Volume XXIV, No. 7, <https://calteches.library.caltech.edu/2075/1/strout.pdf>
12. Swift J., The Soviet-American Arms Race, History Review br. 63., 2009. <https://www.historytoday.com/archive/soviet-american-arms-race>
13. Yost S. David, Western Europe and the U.S. Strategic Defense Initiative, Journal of International Affairs, Vol.41, No. 2, 1988.
14. Zelikow P., Rice C., Germany unified and Europe transformed, 6. print, Harvard University Pr., Cambridge, Mass., 2002.

Dokumenti

1. 1995 Review and Extension Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/npt1995/>
2. Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Russian Federation Concerning the Disposition of Highly Enriched Uranium Extracted

from Nuclear Weapons,

https://www.energy.gov/sites/default/files/pi_iec/098b7ef98002cabd.pdf

3. Agreement between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on Notifications of Launches of Intercontinental Ballistic Missiles and Submarine-Launched Ballistic Missiles (Ballistic Missile Launch Notification Agreement), <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/187150.htm>
4. Agreement governing the relationship between the United Nations and the International Atomic Energy Agency, Resolution A/RES/1145(XII), 1958.
<https://digitallibrary.un.org/record/207456?ln=en>
5. Atomic Energy Act of 1946. (Public Law 585, 79th Congress), Volume I, Principal Documents, U.S. Atomic Energy Commission, Washington, 1965.,
6. Full text of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons,
https://www.icanw.org/tpnw_full_text
7. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226.
8. North Atlantic Treaty, UNTS No. 541, 34 (p.243), 1949.
9. Official Records of the Disarmament Commission, Supplement for 1967 and 1968, document DC/230 and Add.I, https://digitallibrary.un.org/record/749938/files/A_C.1_PV.1579-EN.pdf
10. Povelja Ujedinjenih Naroda, NNMU/1993
11. Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Final Document, Volume I, Part 1, 2000.
12. Rezolucija 502 (VI), <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/067/57/PDF/NR006757.pdf?OpenElement>
13. Rezolucija Opće skupštine UN-a A/RES/1(I), 1946.
14. Rezolucija Vijeća sigurnosti 18 (1947), <https://digitallibrary.un.org/record/111986>
15. Rezolucija Vijeća sigurnosti 255 (1968),
<https://digitallibrary.un.org/record/90759?ln=en#record-files-collapse-header>
16. START II <https://www.armscontrol.org/treaties/strategic-arms-reduction-treaty-ii>
17. Strategic Arms Limitation Treaty II, Center for Arms Control and Non-proliferation,
<https://armscontrolcenter.org/strategic-arms-limitation-treaty-ii/>
18. The Statute of the IAEA, International Atomic Energy Agency,
<https://www.iaea.org/about/statute>
19. The United Nations and Disarmament, 1945-1970, 70.IX.1, 1970.,
<https://disarmament.unoda.org/publications/yearbook/volume-1945-1970/>
20. Treaty banning nuclear weapon test sin the atmosphere, in outer space and under water, UNTS 6964, 1963.

21. Treaty between The United States of America and The Russian Federation on strategic offensive reductions (SORT / Treaty of Moscow),
https://media.nti.org/documents/sort_moscow_treaty.pdf
22. Treaty between The United States of America and The Russian Federation on measures for the further reduction and limitation of strategic offensive arms (Novi START), <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf>
23. Treaty between The United States of America and The Union of Socialist Soviet Republics on further reduction and limitation of strategic offensive arms (START I),
https://media.nti.org/documents/start_1_treaty.pdf
24. Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests, <https://2009-2017.state.gov/t/isn/5204.htm>
25. Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the limitation of anti-ballistic missile systems, UNTS No. 13446, 1974.
26. Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the limitation of anti-ballistic missile systems, Protocol to the above mentioned treaty, UNTS No. 13446, 1977.
27. Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the limitation of strategic offensive arms,
[https://aerospace.org/sites/default/files/policy_archives/Strategic%20Arms%20Limitation%20Treaty%20\(SALT%202\).pdf](https://aerospace.org/sites/default/files/policy_archives/Strategic%20Arms%20Limitation%20Treaty%20(SALT%202).pdf)
28. U.S. Withdrawal from the INF Treaty on August 2, 2019, U.S. Department of State,
<https://2017-2021.state.gov/u-s-withdrawal-from-the-inf-treaty-on-august-2-2019/>
29. Ugovor o eliminaciji nuklearnih projektila kratkog i srednjeg dometa,
https://media.nti.org/documents/inf_treaty.pdf
30. Ugovor o neširenju nuklearnog oružja 1968., UNTS, sv. 729, 1970.
31. Ugovor o stvaranju bezatomske zone u Africi (African Nuclear Weapon Free Zone Treaty), 1995., <https://treaties.unoda.org/t/pelindaba>
32. Ugovor o stvaranju bezatomske zone u Jugoistočnoj Aziji (Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone), 1959., <https://treaties.unoda.org/t/bangkok>
33. Ugovor o stvaranju bezatomske zone u Južnom Pacifiku (South Pacific Nuclear Free Zone Treaty), 1985., <https://treaties.unoda.org/t/rarotonga>
34. Ugovor o stvaranju bezatomske zone u Latinskoj Americi i Karibima (Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean),
<https://treaties.unoda.org/t/tlatelolco>

35. Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih pokusa, 1996., dostupno na:

<https://treaties.unoda.org/t/ctbt>

Internetski izvori

1. ABM Treaty: U.S. Withdrawal Statement, Acquisition, Office of the Assistant Secretary of Defense, <https://www.acq.osd.mil/asda/ssipm/sdc/tc/abm/ABM-withdrawal.html>
2. Air Force Nuclear Weapons Center, Trinity: World's first nuclear test, <https://www.afnwc.af.mil/About-Us/History/Trinity-Nuclear-Test/>
3. Atomic Energy Commission, United States Nuclear Regulatory Commission, <https://www.nrc.gov/reading-rm/basic-ref/glossary/atomic-energy-commission.html>
4. Britannica, The Editors of Encyclopaedia Britannica, *Cold War*, <https://www.britannica.com/event/Cold-War>,
5. Chinese Becomes A Nuclear Nation, Atomic Archive, <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-12.html>
6. Dose Estimation and Predicted Risk for Marshall Islands Residents, National Cancer Institute, Division of Cancer Epidemiology & Genetics <https://dceg.cancer.gov/research/how-we-study/exposure-assessment/nci-dose-estimation-predicted-cancer-risk-residents-marshall-islands>
7. Encyclopedia.com, Zero-option, <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zero-option>
8. History, International Atomic Energy Agency, <https://www.iaea.org/about/overview/history>
9. How Kazakhstan Fought Back Against Soviet Nuclear Tests, Carnegie, Endowment for International Peace <https://carnegieendowment.org/2022/02/14/how-kazakhstan-fought-back-against-soviet-nuclear-tests-pub-86404>
10. Moscow Declaration, The American Presidency Project, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/moscow-declaration>
11. National security strategy, National Archives and Records Administration, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
12. New START Treaty, The Nuclear Threat Initiative, <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/treaty-between-the-united-states-of-america-and-the-russian-federation-on-measures-for-the-further-reduction-and-limitation-of-strategic-offensive-arms/>
13. NTI, INF Treaty, <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/treaty-between-the-united-states-of-america-and-the-union-of-soviet-socialist-republics-on-the-elimination-of-their-intermediate-range-and-shorter-range-missiles/>

14. Pearl Harbour Attack, 7 December 1941, Naval History and Heritage Command, 2022.
<https://www.history.navy.mil/browse-by-topic/wars-conflicts-and-operations/world-war-ii/1941/pearl-harbor.html>
15. President Reagan's SDI Speech, Atomic Archive,
<https://www.atomicarchive.com/resources/documents/missile-defense/sdi-speech.html>
16. Putin: Russia suspends participation in last remaining nuclear treaty with U.S., Reuters,
<https://www.reuters.com/world/europe/putin-russia-suspends-participation-last-remaining-nuclear-treaty-with-us-2023-02-21/>
17. Soviet submarine officer who averted nuclear war honoured with prize, The Guardian,
<https://www.theguardian.com/science/2017/oct/27/vasili-arkhipov-soviet-submarine-captain-who-averted-nuclear-war-awarded-future-of-life-prize>
18. Strategic Arms Limitations Talks/Treaty (SALT) I and II, Office of the Historian,
<https://history.state.gov/milestones/1969-1976/salt>
19. The Cuban Missile Crisis, Center for Arms Control and Non-proliferation,
<https://armscontrolcenter.org/the-cuban-missile-crisis/>
20. The Cuban Missile Crisis, October 1962, Department of State, United States of America, Office of the Historian, <https://history.state.gov/milestones/1961-1968/cuban-missile-crisis>
21. The history of CND, Campaign for Nuclear Disarmament, <https://cnduk.org/who/the-history-of-cnd/>
22. The Manhattan project, an interactive history, Debate over how to use the bomb, U.S. Department of Energy, Office of History and Heritage Resources,
<https://www.osti.gov/opennet/manhattan-project-history/Events/1945/debate.htm>
23. The Strategic Offensive Reductions Treaty (SORT) At a Glance, Arms Control Association,
<https://www.armscontrol.org/factsheets/sort-glance>
24. United Nations Disarmament Commission, United Nations Office for Disarmament Affairs,
<https://disarmament.unoda.org/institutions/disarmament-commission/>
25. Vladivostok Agreement, Atomic Archive,
<https://www.atomicarchive.com/resources/treaties/vladivostok.html>
26. What Are Hypersonic Weapons and Who Has Them?, Voice OF America News,
<https://www.voanews.com/amp/what-are-hypersonic-weapons-and-who-has-them-/6492459.html>